

Fábián Áron¹

A kelet-európai kisállamok inspiráló nyomorúsága²

Absztrakt

A tanulmány Bibó István politikai gondolkodásának kortárs relevanciáját vizsgálja a republikánus politikai filozófia nézőpontjából. Amellett érvelek, hogy Bibó munkássága – különösen a kelet-európai átmeneti helyzetekre adott reflexiói – értékes szempontokat kínál a köztársaság születésének és válságának problémáihoz. A kortárs republikanizmus egyik kihívása, hogy miként képes normatív útmutatást adni nem ideális, történetileg terhelt kontextusokban. Bibó olyan elméleti és gyakorlati szempontokat kínál, amelyek elmélyíthetik a republikánus reflexiót. A tanulmány célja, hogy párbeszédet kezdeményezzen a kelet-európai történeti tapasztalatok és a kortárs politikai filozófia között, hozzájárulva mind Bibó életművének újra értelmezéséhez, mind a republikánus elmélet fejlődéséhez.

Kulcsszavak: Bibó István, republikanizmus, non-ideal theory, rendszerváltás, dominancia

Abstract

This essay examines the contemporary relevance of István Bibó's political thought from the perspective of republican political philosophy. I argue that Bibó's work – especially his reflections on the transitions in East-Central Europe – offers valuable insights into the problems of the birth and crisis of the republic. One of the challenges of contemporary republicanism is how it can provide normative guidance in less than ideal, historically burdened contexts. Bibó offers theoretical and practical insights that can deepen republican reflection. The aim of this study is to initiate a dialogue between East-Central European historical experiences and contemporary political philosophy, contributing both to a reinterpretation of Bibó's oeuvre and to the development of republican theory.

Keywords: István Bibó, republicanism, non-ideal theory, transition, dominance

---

¹ Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jog- és Társadalomelméleti Tanszék, egyetemi adjunktus.

² DOI: 10.59558/jesz.2025.3.40

A Bibó István Szakkollégiumba felvételiző hallgatóktól alkalomadtán villámkérdésként megkérdezzük: ki volt Bibó István? Vannak konvencionális (jogász, politikus, '56-os államminiszter) és meglepőbb válaszok (szociológus, „egy nagy ember”) is. Felvételiztetőként azonban a pillanatnyi derűtséget követően még utóbbiak esetében is mindig arra jutottam: végül is. Hiszen annyiféleképpen olvasták már Bibót. És itt nem is csak a recepció meanderezéseire³ vagy épp közéleti diskurzusban betöltött változó szerepére (amit a „Bibó-felejtés”, „Bibó-reneszánsz” vagy „Bibó-hallgatás” kifejezések testesítenek meg)⁴ gondolok. Hanem arra, hogy Bibót tudományosan is sokféle kontextusban olvassuk, és – amellet fogok érvelni – ez helyénvaló is.

Ha csupán az elmúlt évek Bibó-irodalmát tekintjük át, szembetűnő az a széleskörű diszciplináris háttér és elméleti keret, amibe azok Bibót illesztették. A teljesség igénye nélkül Bibót értelmezték közösségi moralistaként,⁵ politikai teológiai keretben,⁶ valamint – örömteli módon – az európai eszmetörténet elsődleges jelentőségű szerzőjeként.⁷ Mivel Bibó „klasszikus”, ezért érthetünk egyet Szűcs Zoltán Gáborral: „nem csak újrameséljük, de újra is gondoljuk, egymással nem teljesen azonos történetvariánsokat alkotunk az eredetiből. Ezt tulajdonképpen mondani sem kellene, hiszen ez gyakorlatilag benne foglaltatik a klasszikusság fogalmában.”⁸ Jelen írásban magam is egy ilyen újra gondolásra teszek kísérletet, amikor Bibó relevanciáját vizsgálom a kortárs republikánus politikai filozófia szempontjából.

Ennek érdekében rögtön meg is kell ejtenem egy tisztázó módszertani kitérőt. Ugyanis jelen írásban elsődlegesen a republikánizmus problémahorizontja mentén fogok mozogni, és Bibót e kérdések megválaszolása körében olvasom. Erre a tisztázásra azért van szükség, mivel kétségtelenül lehetne fordítva, és Bibó filozófiai, szűkebben politikai filozófiai munkásságából kiindulni. Az vitán felül áll, hogy Bibó pályája kezdetén filozófiával, mégpedig jogfilozófiával foglalkozott, amint azt Zsidai Ágnes monografikus igényrel bemutatta.⁹ Bibó István jogfilozófiája így „rekonstruálható” és beleilleszthető a magyar jogbölcselet hagyományába. Ennél nehezebb kérdés azonban, hogy Bibó politikai filozófiai „torzóját” megtalálhatjuk-e, másrésztől, hogy ezt miképpen tudjuk olyan hagyományba illeszteni (a Rawls utáni analitikus politikai filozófiába), amivel Bibó nem állt kapcsolatban.

Ennek ellenére nem lenne példa nélküli Bibó politikai filozófiáját rekonstruálni. Berki Róbert a '90-es évek elején erre elsősorban *Az európai társadalomfejlődés értelme* nyomán látott lehetőséget, amellet érvelve, hogy Bibó esszéistaként ugyan, és nem az angolszász analitikus tradíció mércéi szerint, de politikai filozófusként is értékelhető szerző.¹⁰ Kovács Gábor pedig meggyőzően érvel amellet, hogy Bibó minden „antispekulatív beállítódása” ellenére „a politikáról azzal az erős normatív attitűddel gondolkodik, amely Arisztotelész óta a

³ Balog Iván: Bibó István recepciója: politikai átértelmezések. Argumentum–Bibó István Szellemi Műhely, Budapest, 2010.

⁴ Fábrián Áron – Matyasovszky-Németh Márton: A szabadság fogalma és élménye Bibó István munkásságában és a Bibó Szakkollégiumban. In Tiszatáj 2023/4–5. sz., p. 104.

⁵ Halmesvirta, Anssi: A szabadság keskeny ösvénye: Bibó István közösségi moralizmusa. Debreceni Egyetem, University of Jyväskylä, Debrecen, 2020.

⁶ Csepregi András: „Boldogok a békét teremtők”: a keresztény erőszakmentességtől a nyugati demokráciáig – Bibó István politikai teológiai megközelítésben. Luther Kiadó, Budapest, 2021.

⁷ Müller, Jan-Werner: Contesting Democracy: Political Thought in Twentieth-Century Europe. Yale University Press, New Haven, 2011; Trencsényi Balázs et al.: A History of Modern Political Thought in East Central Europe: Volume I: Negotiating Modernity in the „Long Nineteenth Century”. Oxford University Press, Oxford, 2019.

⁸ Szűcs Zoltán Gábor: Bibó, a kimeríthetetlen. In Mércé (2018. november 29.) <https://merce.hu/2018/11/29/bibo-a-kimerithetetlen/>.

⁹ Zsidai Ágnes: Jobbölcseleti torzó: Bibó István jogelméletének rekonstrukciója. Szent István Társulat, Budapest, 2008.

¹⁰ Berki, R. N. [Robert Nandor]: The Realism of Moralism: The Political Philosophy of Istvan Bibo. In History of Political Thought, 1992/3. szám, pp. 514–515.

politikai filozófia *differentia specificájának* tekinthető.”¹¹ *Prima facie* tehát nem lenne egészen lehetetlen Bibó politikai filozófiai nézeteinek rekonstruálása, hogy azt a „jogbölcseleti torzó” mellett helyezhessük el.

Nehezebb kérdés azonban, hogy mennyire illeszthető Bibó a kortárs analitikus politikai filozófia fogalmi kereteibe, hiszen Bibó republikánus olvasata szükségképpen ezt feltételezné. Nem példa nélküli ez az olvasat a Bibóval foglalkozó szakirodalomban, azonban semmiképpen sem mondható a fősodorba tartozónak – már ha létezik ilyen. Így például Tamás Gáspár Miklós republikanizmusról írott tanulmányában több ponton kiemelt helyen utal Bibó nézeteire.¹² Dénes Iván Zoltán pedig több írásában is felveti Bibó viszonyát elsősorban Rawls, Arendt vagy Berlin munkásságához.¹³ Dénes mindemellett Bibó szabadságfogalmát explicit módon is „kontraktualista republikánusként” azonosította.¹⁴ Jelen cikk szerzője egy korábbi írásában (Matyasovszky-Németh Mártonnal közösen) kísérletet tett arra, hogy Bibó szabadságfelfogását a dominanciamentesség republikánus fogalmával összeegyeztesse.¹⁵ Még ha az ilyen interpretációk megfelelő tudatosság nélkül problémásak is lehetnek, annyi talán biztonsággal állítható, hogy Bibót lehetséges *összeolvasni* a kortárs politikai filozófia szerzőivel.

Ezt azonban most nem Bibó jellegzetes témái (szabadság, félelem, hisztéria stb.) felől, hanem a kortárs republikanizmus néhány, egyre inkább fókuszba kerülő, alultárgyalt kérdése felől kísérel meg. Másképpen megfogalmazva, nem Bibót szeretném közelíteni a kortárs politikai filozófiához, hanem fordítva, arra keresem a választ, hogy mire használhatja Bibót a kortárs republikanizmus. Mivel Bibó fő témái és fogalmai is plauzibilisen beleilleszthetők ebbe az irányzatba, joggal feltételezhetjük, hogy ez termékeny vállalkozás lesz. Annál is inkább, mert amellet fogok érvelni, hogy Bibó történelmi helyzete egyedülállóan alkalmassá teszi olyan problémák vizsgálatára, amik a republikánus politikai filozófia számára is egyre inkább megkerülhetetlenek.

Ezelőtt azonban ismertetnem kell, hogy mik is a kortárs republikánus politikai filozófia főbb állításai, és ezek milyen nyitott kérdéseket vetnek fel. Bár a republikanizmus itthon kevésbé recipiált irányzata a kortárs politikai filozófiának, az utóbbi években örömteli módon ezt a lemaradást részben sikerült pótolni.¹⁶ Erre tekintettel is a kortárs republikanizmus igen bőséges témafelvetései közül csupán egyetlen olyan problémakört (és az ehhez kapcsolódó kérdéseket) ismertetem részletesebben, amelynek vizsgálata során támaszkodhatunk Bibóra. A vizsgált probléma így a továbbiakban kifejezetten a köztársaság születése és válsága ikerproblémái lesznek. Azt, hogy ezt a kérdést a „mainstream” republikánusok jellemzően alulkutatják, ők maguk is elismerni látszanak.¹⁷ Először azt kell tisztáznom, miért jelent ez a kérdés problémát a republikánusoknak, majd arra válaszolok, miért éppen Bibót javaslom forrásnak ezen probléma megoldására.

Azt a republikánus politikai filozófusok sem vitatják, hogy a köztársaság nem a semmiből teremődik.¹⁸ Azaz szükséges számolni azzal a helyzettel, amikor a köztársaságot – akár problémás történelmi háttér előtt – meg kell alapítani. Frank Lovett megfogalmazásában a

¹¹ Kovács Gábor: Bibó István és a politikai filozófia. In Korunk, 2015/6. szám, p. 38.

¹² Tamás Gáspár Miklós: Republikánus elméletek. In Tóth Szilárd János – Losonc Márk (szerk.): Kortárs republikanizmus. L'Harmattan, Budapest, 2021.

¹³ Dénes Iván Zoltán: Változatok a személyes és a politikai szabadság viszonyára. In Beszélő, 2007/3.; Dénes Iván Zoltán: Bevezetés. In Dénes Iván Zoltán (szerk.): Bibó István összegyűjtött írásai, 1. kötet. Kalligram, Budapest, 2016.

¹⁴ Dénes 2007: i. m.

¹⁵ Fábán és Matyasovszky-Németh: i. m.

¹⁶ Legteljesebb és legaktuálisabb áttekintésére ld. Tóth – Losonc (szerk.): i.m.; Takács Péter is külön fejezetet szentel a kortárs republikanizmusnak egyik friss monográfiájában. Takács Péter: Az államok rendszertana és tipológiája: Államelméleti elemzés. Gondolat Kiadó, Budapest, 2023, pp. 451–464.

¹⁷ Lovett 2022: p. 220.

¹⁸ Lovett 2022: p. 89.

republikánus elméletnek *dinamikusnak* kell lennie,¹⁹ azaz számolnia kell azzal, hogy sok esetben a republikánus értelemben vett szabad politikai közösség létrejötte hosszasan tartó folyamat, amely során bizonyos kontingens problémák merülhetnek fel. Ezt a szakirodalom jellemzően az „átmenet elméletének” nevezi.²⁰ Hasonlóképpen problémát jelenthet a köztársaság fenntartása különböző emergens kihívásokkal szemben, amit a köztársaság válságának nevezhetünk. A két probléma elvi szinten mutat hasonlóságokat,²¹ azonban jelentős különbségek is vannak a két helyzet közt.

A hasonlóság az, hogy a két probléma ugyanolyan *módszertani* előfeltevésekre mutat rá, mégpedig arra, hogy a republikánus szerzők elutasítják a Rawls által javasolt ideális elméletalkotásra helyezett elsődleges hangsúlyt.²² Pettit megfogalmazásában egyfajta „antiutópikusság” jellemzi a republikánizmust.²³ Az ideális és nem ideális elméletek viszonya vitákkal meglehetősen terhelt kérdés, így e helyütt csupán arra szorítkozom, hogy rámutassak, hogy a republikánus elméletek miként tudnak empirikus és történeti ismereteket beépíteni.²⁴ A kortárs republikánusok kifejezetten amellett érvelnek, hogy a republikánus elméleteknek nyitottnak kell lennie a helyi viszonyokra, hiszen csak így tudja az adott történeti-társadalmi kontextusban megjelenő dominanciát csökkenteni.²⁵ Ennyiben a republikánus elmélet könnyebben reagál a társadalmi-történeti kontingenciákra, mint a rawls-i keretben dolgozó liberálisok.

Ez azonban nem csupán azt jelenti – bár jelentheti azt is –, hogy egyes intézményi megoldások bizonyos helyzetekben és politika közösségekben megengedhetők, másokban pedig nem.²⁶ De az is következik ebből, hogy a republikánusoknak építenie kell az adott történeti-társadalmi kontextusban fellelhető társadalmi mintázatokra. Kende Péter az 1989-es rendszerváltás kapcsán úgy fogalmazott, hogy a republikánusok számára a fő kérdés, „hogy a hagyományok egymásra torlódó hordalékában hol találja meg azokat a kemény és ellenálló köveket, amelyekre egy demokratikus Magyarország fölépíthető.”²⁷ A republikánusok tehát összességében jobban érdekeltek az olyan kérdésekben, amikről Bibó is írt: átmeneti helyzetekben, az adott társadalom történeti kontextusát figyelembevéve adni mégis normatív politikai útmutatást. Ráadásul nem szükséges Bibó írásaiból valamiféle koherens, ideális, normatív szinten jól védhető politikai filozófiát „desztillálni”, ami kétségkívül nehéz és valószínűleg sikertelen vállalkozás lenne.

A köztársaság születése és válsága még egy szempontból mutat hasonlóságot a republikánizmus irodalmában, mégpedig abban, hogy jellemzően mindkettőt a honpolgári erények (*civic virtues*) oldaláról közelítik meg. Pontosabban fogalmazva a republikánusok

¹⁹ Lovett 2022: p. 160.

²⁰ Wiens, David: Prescribing Institutions Without Ideal Theory. In *Journal of Political Philosophy*, 2012/1. szám, pp. 45–70; Valentini, Laura: Ideal vs. Non-Ideal Theory: A Conceptual Map. In *Philosophy Compass* 2012/9. szám, pp. 654–664.

²¹ Szokás – Rawls nyomán – a kettőt együtt a *köztársaság stabilitásának* nevezni. Rawls, John: *Az igazságosság elmélete* (ford.: Krokovay Zsolt). Osiris, Budapest, 1997, p. 533.; Ez azonban némi terminológiai problémát vet fel, erre ld. Lovett 2022: pp. 203–204; Costa, M. Victoria: Civic Virtue in Non-Ideal Republics. In *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 2023.

²² Lovett 2022: 3.3. fejelet.

²³ Pettit, Philip: „Political Realism Meets Civic Republicanism. In *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, Vol. 20, no. 3, 2017, pp. 331–347; Ez nem jelenti azt, hogy Pettitnek igaza lenne abban, hogy ennyiben a realizmussal is közös talajon áll a republikánizmus, erre ld. Szűcs Zoltán Gábor: *Republikánizmus és realizmus: összeköthetőek-e, és ha igen, minnek?* In Tóth–Losonczi (szerk.): i. m.

²⁴ Mivel – a realistákhoz ennyiben hasonlóan – képesek erre, ld. Szűcs, „Republikánizmus és realizmus: összeköthetőek-e, és ha igen, minnek?”, p. 239.

²⁵ Pettit, Philip: *Republicanism: A Theory of Freedom and Government*. Clarendon Press, Oxford, 1997, p. 147; Lovett 2022: p. 99.

²⁶ Az alkotmánybíráskodás (*judicial review*) például ilyen lehet. Lovett 2022: p. 177.

²⁷ Kende Péter: *A liberális szemlélet republikánus kiigazításai*. In *Államiság a kommunizmus után*, Kende Péter válogatott művei. Kalligram, Pozsony, 2013, p. 395.

jellemzően azt állítják, hogy az intézményi struktúráknak erényes állampolgárokra van szüksége, akik „belakják” ezeket az intézményeket.²⁸ A probléma ott merül fel, hogy hogyan is képződnek ezek az erényes állampolgárok. Ugyanis – ennyiben a liberálisokkal is egyezik a republikánusok nézete²⁹ – az intézmények részben maguk kell, hogy megteremtsék azokat az egyéni diszpozíciókat, amik fennmaradásukat szolgálják.³⁰ Így a republikánusok jellemzően nagy hangsúlyt fektetnek a honpolgári nevelésre, mint az erényes honpolgárok megteremtésének intézményi feltételére.³¹ De a kérdés valójában ennél tágabb, hiszen nemcsak az oktatás, hanem a politikai rendszer intézményi felépítése általában is képes ilyen diszpozíciókat generálni.³² Ezzel együtt a republikánusoknak természetesen számolniuk kell azokkal a kontingens körülményekkel, amik az adott társadalom diszpozícióit általában jellemzik. M. Victoria Costa így például kifejezetten amellett érvel, hogy a republikánusoknak nem csak intézményi struktúrákon, hanem a társadalmi normákon is változtatnia kell.³³ Mindenesetre azt látjuk, hogy a köztársaság születése és válsága is meghatározó módon az intézmények és a társadalmi diszpozíciók kölcsönhatásával függ össze.

Úgy gondolom azonban, hogy a két helyzet (születés és válság) közt van némi különbség és a kortárs nyugati³⁴ és hazai szerzők jellemzően inkább a köztársaság válságát helyezik előtérbe mint keserűen aktuális kérdést.³⁵ Mindazonáltal amellett fogok érvelni, hogy a kettő közül az izgalmasabb valójában a köztársaság születésének problematikája. Ez valójában egy igen erősen kontingens dilemmán alapul, amire Lovett helyesen mutat rá: „elgondolkozhatunk azon, hogy az ilyen köztársaságok hogyan indulnak el, hiszen a köztársaság intézményeinek alapítása éppen azt a honpolgári erényt előfeltételezi, amelyeket alapításuk után ezeknek az intézményeknek kellene létrehoznia.”³⁶ Egyszerűbben megfogalmazva úgy vélem, a köztársaság születésénél *nagyobb intenzitással* merül fel az a probléma, hogy miként képesek az intézmények megteremteni erényes honpolgáraikat. A két összefüggő probléma között tehát ez orientálhat minket.

Ez mindenekelőtt pragmatikus hangsúlyválasztás. Ha ugyanis a köztársaság válságát vizsgálnánk, akkor jellemzően hosszabb, nehezen körül határolható folyamatokat vagy olyan társadalmi változásokat kellene vizsgálnunk, amikre a köztársaság intézményei valamiért nem voltak képesek reagálni. Mindezt ráadásul úgy, hogy a köztársaság intézményei így vagy úgy,

²⁸ Lovett 2022: p. 198.

²⁹ Lovett, Frank: Civic Virtue. In Gibbons, Michael T. (szerk.): The Encyclopedia of Political Thought. Wiley, New York, 2014, p. 1; Lovett 2022: pp. 205–206.

³⁰ Kis János szerint a valódi különbség abban rejlik a két tradíció közt, hogy milyen indokokra építenek az ilyen diszpozíciók kialakítása során. Kis János: Közjő és honpolgári erény. In Tóth Szilárd János – Losonczi Márk (szerk.): i. m., 80. o.; Bár úgy vélem, Kis egy fontos problémára hívja fel a figyelmet, a kortárs republikánusok esetében, úgy tűnik, lehetséges mindkét típusú motíváló indok figyelembevételére, ld. Lovett 2022: p. 206.

³¹ Peterson, Andrew: Civic Republicanism and Civic Education: The Education of Citizens. Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2011; Tóth Szilárd János: Republikánizmus, demokrácia és honpolgári erény. In Tóth–Losonczi (szerk.): i. m.

³² Lovett 2022: p. 204.

³³ Costa 2023: p. 9.; Costa, M. Victoria: Freedom as Non-Domination and Widespread Prejudice. In Metaphilosophy Vol. 50, No. 4, 2019, pp. 441–458.

³⁴ Jóllehet az elemzés a kortárs gondolkodókra fókuszál, érdekes összehasonlításra nyújt lehetőséget, ha figyelembe vesszük, hogy az új kormányzat születése és a régi elhalása kapcsán a kortárs elméletekhez hasonló megállapításokra a korai modernitás szerzőit olvasva is el lehet jutni. Erre lásd pl. Rigó Balázs: Szükségletek a kora újkori államelméletekben – A hatalom legitimitációjának piramisa. In Jogelméleti Szemle, 2024/3. szám, 55–90. o.

³⁵ Dorothea Gädeke: Juridicocratic Shortcuts to the Long Participatory Road of Democracy? In Krisis, Vol. 40, No. 1, 2020, pp. 99–106.

³⁶ Fordítás tőlem. Lovett 2022: p. 220.

de működnek.³⁷ Ha pedig a köztársaság születése és válsága, mint láttuk, hasonló tényezőkön múlik, akkor érdemesebb azt az oldalát vizsgálni, ahol ezek a kérdések élesebben merülnek fel.³⁸ Emiatt javaslom tehát a köztársaság születését, másképpen a köztársaságba való átmenet problémáját központi kérdésként.

A 20–21. századi magyar történelem pedig, ha valamiben, átmenetekben bővelkedik. Ezek megértésében kétségtelenül segítségünkre lehet a republikánizmus kortárs irodalma.³⁹ Fordítva is igaz ez: fontos szerepe lehet az ilyen helyzetekben születő, és emiatt ezekre reflektáló magyar hagyománynak (különösen Bibónak), amikor a republikánus elmélet ilyen hiányosságait akarjuk orvosolni. Rögtön meg kell azonban jegyeznem, hogy ez nem pótolja az átmenetek empirikus megértését.⁴⁰ Azonban, mint fentebb láthattuk, a republikánus hagyomány számára ez az empirikus ismereteinkre való figyelmesség éppen, hogy előnyt jelent. Mind emiatt érdemes tehát Bibót ezen kérdések fényében újra olvasni.⁴¹

Azt gondolom, hogy Bibó írásai közül éppen emiatt azok lesznek különösen izgalmasak, amelyekben az átmenetek nehézségeire reflektál.⁴² Ennek kapcsán Bibó megközelítése álláspontom szerint két tekintetben tudja kiegészíteni a republikánus megközelítést. Az első területet a republikánusok is felismerték, azonban az nem kapott kellő figyelmet, mégpedig az, hogy az átmenet során a fókuszunk mindig a szabadság növelése kell, hogy legyen a végcélja.⁴³ Az, hogy ezt milyen intézményi konstellációk szolgálják az adott pillanatban – és ezeknek mennyire kell rugalmasnak lennie – úgy vélem, nem kapott elégséges figyelmet. Bibó ezt mind 1945, mind 1956 kapcsán világosan látta. Amikor arról ír, hogy a „szabadság rendjét” kell megtalálni,⁴⁴ vagy amikor a forradalom idején mindvégig azt hangsúlyozza, hogy a végcél „a szabadság mind teljesebbé tétele és technikai intézményekben való megerősítése” kell, hogy legyen,⁴⁵ éppen ezt emeli ki. De ugyanerre a szemléletmódra utal a hatalommegosztás instrumentális felfogása, amelynek körében „a hatalomkoncentráció új jelenségei, új gócai”

³⁷ Pusztán illusztrációképpen érdemes összevetni ezt Halmai Gábor friss írásával, ahol maga is hasonló problémákat boncol. Halmai Gábor: Volt-e szerepe a nem demokratikus, liberális jogi alkotmányosságnak az autokratizációban? In *Fundamentum*, 2024/1. szám, pp. 65–71.

³⁸ Természetesen nem sokkal van könnyebb dolgunk ebben az esetben sem, hiszen az átmenet időszaka szükségképpen „zavaros”, ekképpen nehezebben kutatható. Ráadásul a *transitional justice* problémái önmagukban is olyan kérdések, amik a dominanciamentesség mellett intézményi prioritásként felmerülhetnek. Vö. Huang, Cheng-Yi (szerk.): *Constitutionalizing Transitional Justice: How Constitutions and Constitutional Courts Deal with Past Atrocity*, Routledge, London–New York, 2023; Bilchitz, David – Cachalia, Raisa (szerk.): *Transitional Justice, Distributive Justice, and Transformative Constitutionalism: Comparing Colombia and South Africa*. Oxford, Oxford University Press, 2023; Teitel, Ruti G.: *Transitional Justice and the Transformation of Constitutionalism*. In Teitel, Ruti G. (szerk.): *Globalizing Transitional Justice: Contemporary Essays*. Oxford University Press, Oxford, 2014.

³⁹ Tóth Szilárd János – Losoncz Márk: Bevezetés. In Tóth–Losoncz (szerk.): pp. 8–9.

⁴⁰ E tekintetben is vitathatatlan Tóth és Losoncz programadónak nevezhető álláspontja. Tóth – Losoncz: i. m. p. 9.; Annál is inkább, mivel az egyéni cselekvési mintázatok, úgy tűnik, erőteljesen átítatottak a politikai kontextus által. Vö. pl. Tóth Fruzsina Rozina – Kiss Valéria: Az apolitikusság mítosza és a demokratikus aktivitás”. In *Politikatudományi Szemle*, 2024/2. szám, pp. 33–53.; Tóth Fruzsina Rozina et al.: *Narratívák a demokratikus viselkedésről*. In *Acta Universitatis Szegediensis*, 2024/2. szám, pp. 153–164.

⁴¹ Már csak amiatt is, hiszen Bibó maga is – igaz, más, sokkal inkább újkantiánus keretben – de figyelemmel volt a tény és érték elkülönítésének problémájára. Vö. Zsidai Ágnes: A metafizika Szküllája és a tapasztalat Kharübdiszé között. In Dénes Iván Zoltán (szerk.): *Bibó 100: Recepciók, értelmezések, alkalmazási kísérletek*. Argumentum–Bibó István Szellemi Műhely, Budapest, 2012, pp. 60–77.

⁴² Nem véletlen, hogy Kulcsár Kálmán is támaszkodott Bibó munkásságára a rendszerváltás előkészítése során, erre ld. Matyasovszky-Németh Márton: *Két rendszerváltás, két államférfi – Bibó István munkásságának hatása Kulcsár Kálmánra*. In *Jog–Állam–Politika*, 2025/1. szám, pp. 161–176.

⁴³ Lovett 2022: p. 93.

⁴⁴ Kiemelés az eredetiben. Bibó István: A magyar társadalomfejlődés és az 1945. évi változás értelme. In Dénes Iván Zoltán (szerk.): *Bibó István összegyűjtött írásai*, 2. köt. Kalligram, Budapest, 2018, p. 279.

⁴⁵ Bibó István: *Fogalmazvány*. In Dénes 2016 (szerk.): p. 252.

elleni *dinamikus* fellépés szükségességét hangsúlyozza.⁴⁶ De nem idegen ettől az a szemléletmód sem, ami a „szabadságjogok európai rendszerét” elemzi mint a republikánus szabadság jelentős garanciáját.⁴⁷ Mindez, mint fentebb bemutattam, önmagában nem új a republikánusoknak. Bibó azonban éppen a konkrét történeti és társadalmi kontextusra való folyamatos reagálással jelzi azt, hogy ezek az absztrakt elvek a gyakorlatban igen bonyolult döntési helyzetekben jelenhetnek meg. Így Bibó ebben a tekintetben elmélyítheti, granulárisabbá teheti a republikánus reflexiót az átmenet problémáira.

Míg az első terület csupán elmélyíti, részletezi a republikánus politikai filozófia nézeteit, a második területen Bibó fontos korrekciókra is lehetőséget adhat. Ugyanis a bibói szemlélethől pont az a kiemelendő, hogy felhívja a figyelmet arra, hogy az átmenet *előtt és alatt* is adva van egy társadalom, annak sajátos mintázataival, diszpozícióival, struktúráival. Amikor Bibó a szabadság elérésének célját hangsúlyozza, azt mindig többé-kevésbé absztrahált, de valós történeti tabló előtt teszi. Ez két okból fontosabb, mint amennyire elsőre talán tűnhet. Egyrésztől mintát szolgáltat arra, hogy az átmenet politikai filozófiai leírásakor valós, élő, lélegző társadalmat kell figyelembe vennünk, amelynek a köztársasági átmenet során sok olyan sajátos diszpozíciója és struktúrája van, amelyek ezt az átmenetet segíthetik vagy hátráltathatják. Ilyenek a „szabadság kis körei” is, amelyekben a dominanciamentes szabadság eszméje először meg tudott jelenni Bibó szerint.⁴⁸ Másrésztől, ezzel összefüggően, Bibónál előtérbe kerül, hogy *kinek* kell az átmenetben felelősséget vállalni. Amikor a kelet-európai kisállamok nyomorúságát elemzi, a társadalmi alkat mellett egyúttal az elitek alkatának torzulásáról is beszél.⁴⁹ Ezzel Bibó ismételtelen olyan problémára tapint, amelyet a kortárs politikai filozófia kezd felismerni,⁵⁰ de közel sem tárgyalt még kellő részletességgel.⁵¹ Bibó „tettbeszéde”,⁵² személyes felelősségvállalása és az erre való reflexiója ehhez is inspiráló adalék lehet.

Összegzésképpen a kortárs republikanizmus, mint bemutattam több olyan problémával szembesül, amely majd bővebb kifejtést igényel. Ehhez egyrésztől elengedhetetlenek az analitikus filozófián belüli módszertani és tartalmi viták, amelyek, úgy tűnik, megindultak a szakirodalomban. De, amellett érveltem, hogy legalább ennyire fontos, hogy ezt a tradíciót párbeszédbe helyezzük azokkal a társadalmi ismeretekkel és az erről való reflexióval, ami a bibói értelemben vett Kelet-Európában végbement. Enélkül, számomra úgy tűnik, a kortárs republikanizmus a köztársaság születése és válsága problémáit csak sematikus módon tudja kezelni, ami ezen kérdések gyakorlati relevanciáját tekintve súlyos probléma. Emiatt fontos, hogy a kortárs republikanizmus problémái közül kiválasszuk azokat, amelyekben a „kelet-európai” tapasztalat releváns fogódzókát szolgáltatathat.

De ugyanennyire fontos ez a munka a bibói életmű kutatása szempontjából is. Hiszen Bibó recepciótörténete, közéleti jelentősége, bár fontos lehet, de nem lehet a Bibóval való foglalkozás végcélja. Bibónak ez a fajta olvasata legfeljebb megsüvegelendő szobrot emel – ám

⁴⁶ Bibó István: Az államhatalmak elválasztása egykor és most. In Dénes 2016 (szerk.): p. 182.

⁴⁷ Bibó István: Az európai társadalomfejlődés értelme. In Dénes 2016 (szerk.): pp. 289–382.

⁴⁸ Bibó 2018: pp. 268–270.

⁴⁹ Bibó István: A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. In Dénes 2016 (szerk.): pp. 853–856.

⁵⁰ Például ld. Laurence, Ben: *Agents of Change: Political Philosophy in Practice*. Harvard University Press, Cambridge, 2021; Lafont, Cristina: *Democracy without Shortcuts: A Participatory Conception of Deliberative Democracy*. Oxford University Press, Oxford, 2019; De Lovett mutat rá, hogy érdekes párhuzam vonható a rabszolgasorsból szököttek közösségeivel is, erre lásd: Roberts, Neil: *Freedom as Marronage*. University of Chicago Press, Chicago, 2015.

⁵¹ Újabbán Lovett is utal erre, vö. Lovett 2022: p. 221; Lovett egyedül Philp munkáját emeli ki e körben: Mark Philp. *Republicanism and Liberalism: On Leadership and Political Order – a Review*. In *Democratization*, Vol. 3, No. 4, 1996, pp. 383–419.

⁵² Nagy J. Endre: A tettbeszéd: Bibó világlátása. In *Tolle Lege* 2013/1. szám.

ő éppen ettől a szoborsorstól rettegett leginkább.⁵³ Úgy gondolom, hogy a legfontosabb munka éppen emiatt ma a bibói életmű *relevanciájának* bemutatása olyan problémák kapcsán, amik nem csak itthon vagy regionálisan relevánsak. Annak tehát, hogy a kelet-európai kisállamok nyomorúsága inspiráló is lehet.

Irodalomjegyzék

Balog Iván: Bibó István recepciója: politikai átértelmezések. Argumentum–Bibó István Szellemi Műhely, Budapest, 2010.

Berki, R.N.: The Realism of Moralism: The Political Philosophy of Istvan Bibo. In History of Political Thought, 1992/3. szám, pp. 513–534.

Bibó István: A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. In Dénes Iván Zoltán (szerk.): Bibó István összegyűjtött írásai, 1. kötet. Kalligram, Budapest, 2016.

Bibó István: A magyar társadalomfejlődés és az 1945. évi változás értelme. In Dénes Iván Zoltán (szerk.): Bibó István összegyűjtött írásai, 2. kötet. Kalligram, Budapest, 2018.

Bibó István: Az államhatalmak elválasztása egykor és most. In Dénes Iván Zoltán (szerk.): Bibó István összegyűjtött írásai, 1. kötet. Kalligram, Budapest, 2016.

Bibó István: Az európai társadalomfejlődés értelme. In Dénes Iván Zoltán (szerk.): Bibó István összegyűjtött írásai, 1. kötet. Kalligram, Budapest, 2016.

Bibó István: Fogalmazvány. In Dénes Iván Zoltán (szerk.): Bibó István összegyűjtött írásai, 1. kötet. Kalligram, Budapest, 2016.

Bilchitz, David – Cachalia, Raisa (szerk.): Transitional Justice, Distributive Justice, and Transformative Constitutionalism: Comparing Colombia and South Africa. Oxford University Press, Oxford, 2023. <https://doi.org/10.1093/oso/9780192887627.001.0001>

Costa, M. Victoria: Civic Virtue in Non-Ideal Republics. In Critical Review of International Social and Political Philosophy, 2023/1. szám, pp. 1–20. <https://doi.org/10.1080/13698230.2023.2253116>

Costa, M. Victoria: Freedom as Non-Domination and Widespread Prejudice. In Metaphilosophy 2019/4. szám, pp. 441–458. <https://doi.org/10.1111/meta.12367>

Csepregi András: Boldogok a békét teremtők: a keresztény erőszakmentességtől a nyugati demokráciáig: Bibó István politikai teológiai megközelítésben. Luther Kiadó, Budapest, 2021.

Dénes Iván Zoltán: Bevezetés. In Dénes Iván Zoltán (szerk.): Bibó István összegyűjtött írásai, 1. kötet. Kalligram, Budapest, 2016. <https://doi.org/10.12987/yale/9780300203783.003.0001>

---

⁵³ Göncz Árpád: Bibói magatartás – bibói életút. In Huszár Tibor (szerk.): Bibó István: (1911–1979). Életút dokumentumokban. Osiris–Századvég, Budapest, 1995, p. 9.

Dénes Iván Zoltán: Változatok a személyes és a politikai szabadság viszonyára. In *Beszélő*, 2007/3. szám, pp. 40–57.

Fábián Áron – Matyasovszky-Németh Márton: A szabadság fogalma és élménye Bibó István munkásságában és a Bibó Szakkollégiumban. In *Tiszatáj*, 2023/4–5. szám, pp. 104–113.

Gädeke, Dorothea: Juridicocratic Shortcuts to the Long Participatory Road of Democracy? In *Krisis*, 2020/1. sz., 99–106. o. <https://doi.org/10.21827/krisis.40.1.37086>

Göncz Árpád: Bibói magatartás – bibói életút. In Huszár Tibor (szerk.): *Bibó István: (1911–1979). Életút dokumentumokban*. Osiris–Századvég, Budapest, 1995.

Halmai Gábor: Volt-e szerepe a nem demokratikus, liberális jogi alkotmányosságnak az autokratizációban? In *Fundamentum*, 2024/1. szám, pp. 65–71.

Halmesvirta, Anssi: *A szabadság keskeny ösvénye: Bibó István közösségi moralizmusa*. Debreceni Egyetem–University of Jyväskylä, Debrecen, 2020.

Huang, Cheng-Yi (szerk.): *Constitutionalizing Transitional Justice: How Constitutions and Constitutional Courts Deal with Past Atrocity*. Routledge, London–New York, 2023. <https://doi.org/10.4324/9780429505089>

Kende, Péter: A liberális szemlélet republikánus kiigazításai. In Kende Péter: *Államiság a kommunizmus után*. Kende Péter válogatott művei. Kalligram, Pozsony, 2013.

Kis János: Közjó és honpolgári erény. In Tóth Szilárd János – Losoncz Márk (szerk.): *Kortárs republikanizmus*. L'Harmattan, Budapest, 2021.

Kovács Gábor: Bibó István és a politikai filozófia. In *Korunk*, 2015/6. szám, pp. 34–39.

Lafont, Cristina: *Democracy without Shortcuts: A Participatory Conception of Deliberative Democracy*. Oxford University Press, Oxford, 2019. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198848189.001.0001>

Laurence, Ben: *Agents of Change: Political Philosophy in Practice*. Harvard University Press, Cambridge, 2021. <https://doi.org/10.4159/9780674269446>

Lovett, Frank: Civic Virtue. In Michael T Gibbons (szerk.): *The Encyclopedia of Political Thought*, Wiley, New York, 2014. <https://doi.org/10.1002/9781118474396.wbept0147>

Lovett, Frank: *The Well-Ordered Republic*. Oxford University Press, Oxford, 2022. <https://doi.org/10.1093/oso/9780192859556.001.0001>

Matyasovszky-Németh Márton: Két rendszerváltás, két államférfi: Bibó István munkásságának hatása Kulcsár Kálmánra. In *Jog–Állam–Politika*, 2025/1. szám, pp. 161–176. <https://doi.org/10.58528/JAP.2025.17-1.161>

Müller, Jan-Werner: *Contesting Democracy: Political Thought in Twentieth-Century Europe*. Yale University Press, New Haven, 2011.

- Nagy J. Endre: A tettbeszéd: Bibó világlátása. In *Tolle Lege* 2013/1. szám, pp. 1–14.
- Peterson, Andrew: *Civic Republicanism and Civic Education: The Education of Citizens*. Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2011. <https://doi.org/10.1057/9780230306752>
- Pettit, Philip: Political realism meets civic republicanism. In *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 2017/3. szám, pp. 331–347. <https://doi.org/10.1080/13698230.2017.1293912>
- Pettit, Philip: *Republicanism: A Theory of Freedom and Government*. Oxford University Press, Oxford, 1997.
- Philp, Mark: Republicanism and Liberalism: On Leadership and Political Order: a Review. In *Democratization*, 1996/4. szám, pp. 383–419. <https://doi.org/10.1080/13510349608403487>
- Rawls, John: *Az igazságosság elmélete*. (ford. Krokovay Zsolt) Osiris, Budapest, 1997.
- Rigó Balázs: Szükségletek a kora újkori államelméletekben – A hatalom legitimációjának piramisa. In *Jogelméleti Szemle*, 2024/3. szám, pp. 55-90. <https://doi.org/10.59558/jesz.2024.3.55>
- Roberts, Neil: *Freedom as Marronage*. University of Chicago Press, Chicago, 2015. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226201184.001.0001>
- Szűcs Zoltán Gábor: Bibó, a kimeríthetetlen. <https://merce.hu/2018/11/29/bibo-a-kimerithetetlen> (2018. november 29.)
- Szűcs Zoltán Gábor: Republikanizmus és realizmus: összeköthetőek-e, és ha igen, minek? In Tóth Szilárd János – Losoncz Márk (szerk.): *Kortárs republikanizmus*. L’Harmattan, Budapest, 2021.
- Takács Péter: *Az államok rendszertana és tipológiája: Államelméleti elemzés*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2023.
- Tamás Gáspár Miklós: Republikánus elmélkedések. In Tóth Szilárd János – Losoncz Márk (szerk.): *Kortárs republikanizmus*. L’Harmattan, Budapest, 2021.
- Teitel, Ruti G.: *Transitional Justice and the Transformation of Constitutionalism*. In Teitel, Ruti G. (szerk.): *Globalizing Transitional Justice: Contemporary Essays*. Oxford University Press, Oxford, 2014. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195394948.001.0001>
- Tóth Fruzsina Rozina – Gulya Fruzsina – Kiss Valéria: Narratívák a demokratikus viselkedésről. In *Acta Universitatis Szegediensis* 2024/2. szám, pp. 153–164.
- Tóth Fruzsina Rozina – Kiss Valéria: Az apolitikusság mítosza és a demokratikus aktivitás. In *Politikatudományi Szemle*, 2024/2. szám, pp. 33–53. <https://doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2024.2.33>
- Tóth Szilárd János: Republikanizmus, demokrácia és honpolgári erény. In Tóth Szilárd János – Losoncz Márk (szerk.): *Kortárs republikanizmus*. L’Harmattan, Budapest, 2021.

Tóth Szilárd János – Losoncz Márk: Bevezetés. In Tóth Szilárd János – Losoncz Márk (szerk.): Kortárs republikanizmus. L'Harmattan, Budapest, 2021.

Tóth Szilárd János – Losoncz Márk (szerk.): Kortárs republikanizmus. L'Harmattan, Budapest, 2021.

Trencsényi Balázs et al.: A History of Modern Political Thought in East Central Europe, Volume I: Negotiating Modernity in the „Long Nineteenth Century”. Oxford University Press, Oxford, 2019. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198737148.001.0001>

Valentini, Laura: Ideal vs. Non-Ideal Theory: A Conceptual Map. In Philosophy Compass, 2012/9. szám, pp. 654–664. <https://doi.org/10.1111/j.1747-9991.2012.00500.x>

Wiens, David: Prescribing Institutions Without Ideal Theory. In Journal of Political Philosophy, 2012/1. szám, pp. 45–70. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9760.2010.00387.x>

Zsidai Ágnes: A metafizika Szköllája és a tapasztalat Kharübdiszé között. In Dénes Iván Zoltán (szerk.): Bibó 100: Recepciók, értelmezések, alkalmazási kísérletek. Argumentum–Bibó István Szellemi Műhely, Budapest, 2012.

Zsidai Ágnes: Jogbölcseleti torzó: Bibó István jogelméletének rekonstrukciója. Szent István Társulat, Budapest, 2008.